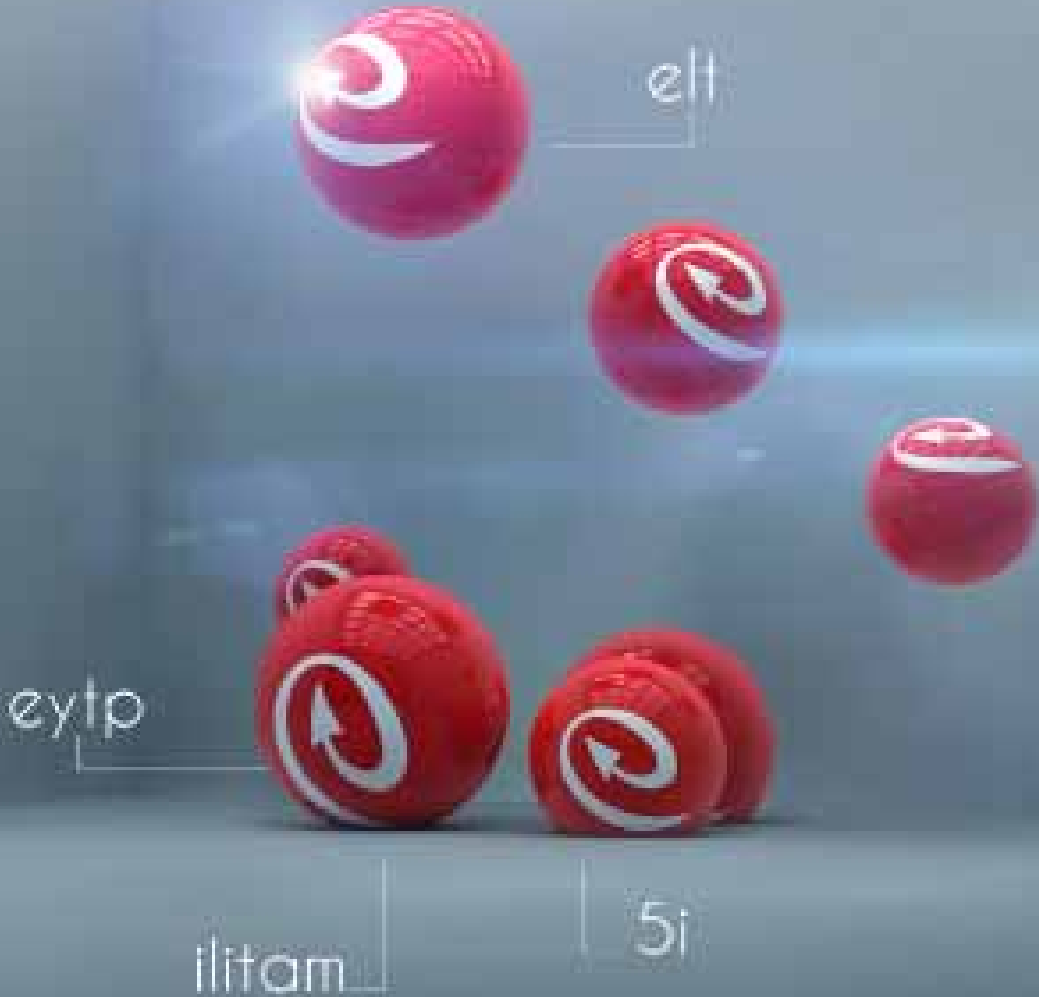


İSLAM TARİHİ 1

Yrd. Doç. Dr. Kenan AYAR



- 12.1. FATİMİLER**
- 12.2. EYYÜBİLER**

ÜNİTE 12

FATİMİLER VE EYYÜBİLER

Yrd. Doç. Dr. Kenan AYAR

11.1. FÂTİMİLER

909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Şii devletidir. Adını Hz. Fâtıma'dan alan hanedanın kuşruçuları Hz. Fâtıma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamberin soyundan geldiklerini iddia ederler. Bu iddianın doğruluğu eski ve yeni âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.

İfrikıye'de ortaya çıkan Fatimî Devleti'nin esasî İsmâîlîlik hareketine dayandır. Bu hareket, altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın çevresinde başlatılan tartışmalarla ortaya çıktı. İsmâîlîler Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'i nas yoluyla halef tayin ettiğini kabul ederler. İsmail 145 (762) yılında daha babası hayatta iken vefat edince sonradan İmâmîyye Şîası (İsnâaşeriyye) diye bilinen grup Cafer es-Sâdık'ın ikinci oğlu Mûsâ el-Kâzım'ı yedinci imam olarak kabul etti. Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'in imametini kabul edenler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar İsmail'in ölümü üzerine ortaya çıkmış ve Cafer es-Sâdık'ın 148 (765) yılında vefatından sonra İmâmîyye'den ayrılmıştır. el-İsmâîliyyetü'l-hâlısa ve el-İsmâîliyyetü'l-vâkıfe adlarıyla tanınan birinci grup İsmail'in daha babası hayatta iken öldüğünü inkâr etmekte, onun Cafer es-Sâdık'tan sonra yedinci imam olduğuna, bir gün mehdî veya kâim olarak döneceğine, babasının onu korumak amacıyla öldüğünü söylediğine ve bunun bir takıyye olduğuna kesin olarak inanmaktadırlar. İkinci grup ise İsmail'in babasının hayatında vefat ettiğini kabul edip İsmail'in oğlu Muhammed'in imametini tanımakta ve onu İsmail'in halifesi olmaya lâyık görmekte-dir. Bu grup aynı zamanda Muhammed'i Cafer es-Sâdık'ın henüz hayatta iken oğlu İsmail'in yerine tayin ettiğine de inanmaktadır. Bu gruba göre Hz. Hasan'dan kardeşi Hüseyin'e intikalinden sonra imametini kardeşten kardeşe geçmesi caiz olmayıp ileriki nesillere intikali gerekmektedir.

İsmâilî dâisi İmâdüddin İdrîs'in kay-dettiği İsmâilî- Fatimî rivayetine göre, 297 (909) yılında İfrîkiye'de Fatimî Halifeliği'ni kuran Ubeydullah el-Mehdî'den önce bu ülkeye gelen bir grup gizli imam da Muhammed b. İsmail'in oğullarındandır. Ubeydullah el-Mehdî'yi Muhammed b. İsmail'e bağlayan İmamlar gizlilik içinde yaşa-mışlardır. Hatta ilk devirlere ait İsmâilî kaynakları bile bunların isimlerinden bahsetmemektedir. Fatimî halifeleri de Şîa'nın "Allah'ın gizlediğini açığa çıkar-mama" prensibine dayanarak herhangi bir resmî soy kütüğü açıklamamakta ısı-rarlı davranmışlardır.

Fatimî kaynaklarında İsmâilî nesebi Ubeydullah el-Mehdî b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sâdık şeklindedir. Fakat Ubeydullah el-Mehdî Yemen tarafına gönderdiği bir mektupta soyunun İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'a dayandığını inkâr etmekte ve büyük dedesinin İsmail'in bü-yük kardeşi Abdullah olduğunu, Ca'fer'in İsmail'i değil Abdullah'ı kendisine vâris olarak tayin ettiğini söylemektedir. Bu itiraf, İsmâilî hareketin başlatıcısının İs-mail olmadığı intibahı vermektedir. Ca'-fer es-Sâdık'ın oğulları "hak da'vâ"yı ih-ya etmek isteyince münafıkların nifa-kından ve Abbâsîler'in zulmünden kor-karak şahsiyetlerini gizlemişler, kendi-lerini başka adlarla tanıtmışlar, Müba-rek, Meymûn ve Saîd gibi isimler seçe-rek bunlardaki iyimser ifadenin bereketine sığınmışlardır. Bu durum Şîa'daki takıyye prensibiyle ilgilidir.

İsmâilî dâilerinden İbn Havşeb Yemende İsmâilîliğin temellerini atmayı başa-rdığı gibi dâî Ebû Abdullah eş-Şî'i de Kuzey Afrika'ya gönderdi. Ebû Abdullah Berberi Kütâme kabilesinin desteğini sağlayarak orada bir İsmâilî üssü kur-maya muvaffak oldu. İmam Ubeydullah el-Mehdî Abbâsîler'in kontrolünden kur-tulmak için ya Yemen'e veya Kuzey Af-rika'ya gidecekti. Mehdî önce Remle'ye, oradan da Mısır'a gitti (291/903). Mısır'da Abbasî valisinin kendi yüzünden sı-kıntı çektiğini hissettiği için oradan ay-rılmaya karar verdi. Beraberindekiler Ye-men'e gideceğini sandılar, ancak Mehdî Kuzey Afrika'ya yöneldi. Ebû Abdullah eş-Şî'i buradaki Ağlebî hâkimiyetini yık-mak üzereydi ve bu durum Mehdî'nin arzularına uygun düşüyordu. Mehdî Abbâsîler'den uzak durmak istiyor ve uy-gun olmayan bir zamanda onlarla çatışmayı arzu etmiyordu. Ancak Mehdî İfrîkiye'deki dâileri ile doğrudan irtibat sağlayamadı. Bunun üzerine Sicilmâse'ye yö-neldi, fakat orada şehrin emîri tarafından yakalanıp hapsedildi. Bu sırada Ebû Abdullah, Ağlebîler'in başşehri Rakkâde'yi ele geçirip son emîrleri olan Ziyâdetullah'ı şehirden çıkarmayı başardı (296/909). 29 Rebîülâhir 297 tarihinde Ubeydullah ile birlikte Rakkâde'ye girdi. Ubeydullah "Mehdî-Lidînillâh" ve "Emîrül-mü'minîn" lakaplarıyla halife ilân edildi.

Fâtımiler İfrîkiye döneminde (909-973) birçok güçlkle karşılaştılar. Kuzey Afri-ka Ehl-i sünnet ile (özellikle Mâlikî mez-hebi) Haricîler (bilhassa İbâzîyye ve Sufriyye) arasında paylaşılmıştı. İsmâilî mez-hebi bölgede esasen mevcut olan karı-şıklığı arttırdı. Batıdaki Zenâte ile doğu-daki Sanhâce Berberî kabileleri birbirle-riyle mücadele halindeydiler. Kütâme Sanhâce'ye mensuptu. Bu kabileler de huzursuzluk ve karışıklıkların devam et-mesine sebep oluyordu. Bölgede aynı za-manda şark asıllı iki hanedan daha var-dı. Bunlar Tâhert'teki Haricî Rüstemîler ile Fas'taki Alevî İdrîsî Devleti idi. Fâtımî-ler. Sünnî Afrika toplumu üzerinde söz sahibi olup onları nüfuzları altına almak için büyük gayret saffettiler. Halife Ubeydullah el-Mehdî İfrîkiye halkının ve Mâ-likî âlimlerinin direniş ve protestolarıyla karşılaştı. Sünnî Mâlikî âlimleri Kayrevan'da ve İfrîkiye'nin diğer şehirlerinde tutunmuşlardı. Bu âlimler Ubeydullah el-Mehdî'nin mezhebine karşı çıkıyor, halk da onları destekliyordu.

Abbâsîler'in, devletlerinin kuruluşun-da büyük emeği olan Ebû Müslim el-Horasânî'den kurtulmak istemeleri gibi İmam Mehdî de kendisine İfrîkiye'nin yolunu açan Ebû Abdullah

eş-Şifden kur-tulmak istiyordu. 911'de devletin güvenliğini sağladıktan sonra kendisini iktidara taşıyan Ebu Abdullah eş-Şiî'yi ve ona destek veren kardeşi Ebu'l-Abbas'ı öldürttü. Böylece devletin rakipsiz tek sahibi oldu.

Mehdî İfrîkiye'ye ayak bastığı andan itibaren Fatimî Halifeliği'nin hedeflerini gerçekleştiremeyeceğini anladı. Çünkü eldeki imkânlar çok azdı ve Mâlikî âlim-leri de onlara karşı direniyordu. Ayrıca Kuzey Afrika'nın dağlık coğrafi yapısından kaynaklanan zorluklar burayı ele geçirmeyi güçleştiriyordu. Fâtımîler İslâm dünyasına hâkim olabilmek için doğuya hâkim olup özellikle Mısır'ı ele geçirmekten ve doğuya doğru yayılmaktan başka çarelerinin olmadığını biliyorlardı. Halife Mehdî saltanatının ilk yıllarında Mısır'ın fethi için iki başarısız deneme-de bulunmuştu (301/913, 307/919). Bu denemeler oğlu ve halefi Kâim-Biemrillâh el-Fâtimî zamanında da (934-946) devam etti, fakat hiçbir sonuç alınamadı. Aksine bu saldırılar Abbasî hilâfetini as-kerî yönden daha güçlü olma gereği hususunda uyarmış oldu. Bunun üzerine Abbasîler Mısır'ın idaresini Suriye böl-gesini de elinde bulunduran Muham-med b. Tuğç'a verdiler.

Mehdi 303 (915) yılında Doğu İfrîkiye sahilindeki bir yarımada Mehdîye adıyla anılan bir şehir kurdu ve 308'de (920) burayı başşehir ilân etti. Böylece Kayrevan'daki Sünnîler'in mukavemetinden uzaklaşmış oluyordu. Aynı zamanda şehirden büyük bir sanayi faaliyeti başlattı. Bu sayede Fâtımîler Bizanslılar'ın karşısında durabilmiş ve Orta Akdeniz'in batı kısmında üstünlük sağlamaya ve nü-fuzlarını Sicilya adasına kadar genişlet-meye muvaffak olmuşlardı.

Sünnî İfrîkiyeliler geçici bir süre için, Fatimî Devtetini tehdit eden Haricî Ebû Yezîd en-Nükkârî'yi desteklediler. Ancak bu hareket Fatimî Halifesi Mansûr-Billâh tarafından bertaraf edildi (336/ 947). Mansûr-Billâh'ın Ebû Yezîd'e karşı zafer kazanmasından sonra Fâtımîler Mehdîye'yi terkederek yeni başşehirleri Sayrelmansûriye'ye (Sabra) yerleştiler. Burası Mansûr-Billâh tarafından Kayrevan yakınlarında Ebû Yezîd'i destek-leyen Mâlikîler'i kontrol etmek için kurulmuştu.

Fâtımîler'in doğuya doğru genişleme düşüncesi ancak Fatimî Halifesi Muiz-Lidînillâh tarafından gerçekleştirilebil-miştir. el-Mağribü'l-aksâ'da Fatimî nü-fuzunun genişlemesini temin eden Fatimî kumandanı Cevher es-Sikillî'nin başarılı (357/968) halifenin dikkatini çek-miş ve onun askerî dehası sayesinde Mısır'ı zapt edebileceğine kani olmuştu. İhşîdîler'in son güçlü valisi Kâfûr'un ölümünden sonra Mısır'da baş gösteren iç karışıklıklar, 352 (963) yılından beri yaşanmakta olan ekonomik kriz ve bu ara-da dâîlerin yoğun faaliyetleri Fâtımîler'in büyük projelerini uygulamaya koymalarına imkân verdi. Muiz-Lidînillâh Rakkâde yakınlarında 358 yılının Muharrem ayında çoğunluğu Berberî kabileleri ve Saklebîler'den oluşan yaklaşık 100.000 süvari topladı. 27 Muharrem'de askerlere maaşlarını dağıttı ve 14 Rebülevvel'de askeri teftiş ederek Mısır'ı ele geçirecek olan Cevher es-Sikillî'yi onlara takdim etti; Cevher'e de askerî, siyasî ve malî konularda tam yetki verdi. Cevher es-Sikillî Mısır'ı fethetmek üzere yola çıktı ve Saban 358'de Mısır'ı ele geçirdi. Bu sırada herhangi bir direnişle karşılaşmadı. İskender'in ordusundan sonra bu büyüklükte bir or-dunun Mısır'a gelmediğini söyleyen halk Cevher'den eman alıp teslim oldu.

Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmeleri sadece bir hükümetin yerine başka bir hükümetin kurulmasından ibaret değildi. Bu hareket çok derin etkileri olacak dinî, siyasî ve içtimaî bir inkılâp demektir. Bu inkılâp beraberinde idarede açık bir değişiklik de getirmekteydi. İslâm tari-hinde ilk defa ismen bile olsa Bağdat'a bağlı olmayan bir hükümet Mısır'a hâ-kim oluyordu. Fâtımîler'in

Mısır'a girmesiyle birlikte İslâm âleminde oynadıkları rol de esaslı bir şekilde değişti. Bundan böyle Fâtımîler dinî, felsefî ve içtimaî ha-reketlere liderlik ettiler. Fâtımîler Mısır'ı ele geçirip orada bağımsız bir halifelik kurmalarına rağmen İslâm âleminin ta-mamına hiçbir zaman hâkim olamadılar ve kendilerini ümmetin ekseriyetinden ayrı tuttular. İslâm âlemine hük-metmek için merkez kabul ettikleri Kahire. Haçlı seferleri ve Moğol istilâsı sı-rasında olduğu gibi daha sonraki dönem-de de önemli rol oynamıştır.

Cevher es-Sıkıllî Mısır'ı ele geçirdikten sonra Halife Muiz-Lidînillâh'ın talimatı doğrultusunda Fustafın kuzeydoğusun-da yeni bir şehir kurdu. Burada büyük bir saray ve cami inşa etti. Cevher'in Muiz-Lidînillâh'ın naibi sıfatıyla Mısır'a hükmettiği dört yıllık süre (969-973) Mı-sır'da Fatimî tarihinin en önemli devre-lerinden biri sayılır. Hutbelerden ve sik-kelerden Abbasî halifesinin adı çıkarılıp onun yerine Muiz-Lidînillâh'ın adı ika-me edilmiştir. Abbâsîler'in şiarı olan si-yah renk kaldırılarak mescidlerdeki ha-tiplere Fâtımîler'in şiarı olan beyaz renk giydirilmiştir. Cevher'in dinî konularda gerçekleştirdiği yeniliklerden bazıları da şunlardır: Ramazan ayının ve bayramın tespitinin hilâle bakılmaksızın yapılma-sı, müezzinlerin ezanda "hayye alâ hayri'l-amel" (Amellerin en hayırlısına koşun) ibaresini de söylemeleri, imamların na-mazda besmeleyi açıktan okumaları, cu-ma namazında ikinci rek'atta kunut du-alarının okunması. Ekonomik alanda ise Cevher bütün gücünü bozulan köprüle-rin onarımı için kullanmış ve haraç ver-gisi olarak feddân (4200 m2) başına alı-nan 3,5 dinarı 7 dinara çıkarmıştır. Top-rak sahiplerinden ellerindeki arazi karşılığında alınan ücretleri de (kabâletü'l-arâzi) arttırmıştır. Mısır para birimini ıs-lah ederek ayarını Fâtımîler'in İfrîkiye'de kullandıkları ayar seviyesine çıkarmış ve yüksek değerli yeni dinarlar bas-tırmıştır. Bu dinarlar "ed-dînârü'l-Muizzî" olarak tanınmış, daha Önce Mısır'da kullanılan ve "ed-dînârü'r-râdi" ve "ed-dînârü'l-eb Yaz" diye bilinen eski dinar-ları iptal etmiştir.

Fâtımîler'in Suriye'yi ele geçirmeleri Mısır fethinin tabii bir uzantısı idi. Bu-rası. Fatimî ordusunu Bağdat'a götürerek Büveyhî idaresine ve Abbasî hilâfetine son verecek seferin hareket noktası olacaktı. Fakat Dimaşk'ta Karmatîler'le yapılan savaşta Fâtımîler'in Suriye böl-gesi emiri Ca'fer b. Felâh'ın 6 Zilkade 360 tarihinde öldürül-mesi bütün bu projelerin gerçekleşmesine engel oldu. Hatta bu savaştan son-ra Karmatîler Mısır'a doğru ilerleyerek başşehir Kahire'yi tehdit ettiler.

Cevher şartların uygun hale geldiği ilk fırsatta Halife Muiz-Lidînillâh'ı Mısır'a davet etti. Halife bütün mal varlığıyla birlikte Mısır'a doğru yola çıktı ve İfrîkiye'de yerine Benî Zirî ailesi olarak bili-nen bir Berberî aileyi halef tayin etti. Bu ailenin başında Yûsuf b. Bulukkîn es-Sanhâcî bulunuyordu. Sicilya'ya Benî Kelb kabilesinden bir Arap aileyi. Trablus'a da Abdullah b. Yahlif el-Kütâmî'yi gön-derdi.

Muiz-Lidînillâh Mısır'da ilk iş olarak Cevher'i görevden aldı. Ancak onun Fa-timî hilâfetine yaptığı hizmetlerden öv-gü ile söz etti. Yerine yahudi mühtedisi Ya'kûb b. Killis'i getirerek Mısır'daki Fa-timî idaresinin düzenlenmesini ona bır-aktı. Uslûc b. Hasan'ı da malî konular-da İbn Killis'in yardımcılığı ile görevlen-dirdi.

Muiz -Lidînillâh ile Azîz-Billâh (975-996), Cevher ve Ya'kûb b. Killis'in de gay-retleriyle iki asır devam edecek olan Fa-timî Devleti'nin temellerini attılar. Azîz-Billâh'ın Fâtımîler'in Orta ve Güney Su-riye, daha sonra da Halep emirlikleri üze-rindeki nüfuzunu güçlendirecek Suriye bölgesine yönelik politikası hariç dış po-litikaları aktif değildi. Fâtımîler Suriye'-yi ele geçirmeyi diğer ülkelere sahip ol-manın garantisi gibi görüyorlar ve özel-likle Bağdat'ı ele geçirmek istiyorlardı. Çünkü Bağdat Sünnî Müslümanlığın mer-kezi durumundaydı. Bu

siyasetin gerçekleştirmesi için Halife Azîz-Billâh şark bölgelerinden asker toplamaya başladı. Devlettteki mevkilerinin sarsılacağı endişesiyle Berberîler'in karşı çıkmasına rağmen bu ordunun teşkilinde Türkler'den ve Deylemîler'den büyük ölçüde faydalandı. Fâtımîler Abbasîler'le doğrudan çatışmaya girmek yerine yeni bir yaklaşım tarzı benimsediler. Buna göre İslâm âleminde fiilî hâkimiyet Haremeyn'de (Mekke ve Medine) adına hutbe okunan kimseye ait olacağı için Hicaz'a hâkim olmanın yollarını arıyorlardı. Mekke'de Halife Muiz-Lidînillâh adına halife he-nüz İfrîkiye'de iken, Azîz-Billâh adına da 365 (976) yılında hutbe okunmuştur.

Azîz-Billâh döneminin sonunda Fâtımî hilâfeti oldukça genişledi; Fatimî dâileri Suriye ve Kuzey Afrika'dan sonra Yemen ve Musul'da da propaganda yapma imkânı buldular. Aynı zamanda Azîz-Billâh Bizans imparatorunun elçisine her cuma Kostantîne'deki camide kendi adına hutbe okunmasını şart koşmuştu. Azîz döneminde Fâtımîler'in Abbasîler aleyhindeki emellerini gerçekleştirme için uygun bir ortam oluşmuştu. Azîz-Billâh'ın 386 (996) yılında Ölümünden sonra Fâtımîler'den dokuz kişi halifelik için adaydı ve bunların başında Hâkim-Biemrillâh geliyordu.

Hâkim-Biemrillâh dönemi (996-1021) çelişki ile dikkat çeker. Halife şahsiyetindeki zafif sebebiyle aldığı bir karar çok kısa bir süre sonra değiştirirdi. Fâtımîler döneminde yaşanan dinî hoşgörüyü rağmen ne zimmîler ne de Ehl-i sünnet mensupları Hâkim-Biemrillâh'ın baskısından kurtulabildiler. Ashaba sövme âdeti yaygınlaştı ve halifenin emriyle sövgü ibareleri mescid duvarlarına, ev ve dükkân kapılarına yazılmaya başlandı. Kendi yardımcıları ve yakınları da bu baskıdan ve zulümden kurtulamadılar. Onların birçoğunu bilinmeyen sebeplerle öldürdü. Halife yasaklar listesi hazırlar, kim bu listedeki yasaklardan birini işlerse onu ya öldürür ya da işkence ederdi. Aşırılıkları o dereceye vardı ki 407 (1017) yılında Mısır'a gelen üç İranlı'nın teşvikiyle ilâhîlik iddiasına kalkıştı. Bu dönemde Mısır-Bizans ilişkileri de çok kötüleşti. Hâkim-Biemrillâh 27 Şevval 411 tarihinde esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu.

Fâtımîler Devleti Müstansır-Billâh'ın zamanında (1036-1094) en geniş sınırlarına ulaştı. Mısır, Güney Suriye bölgesi, Kuzey Afrika, Sicilya, Afrika'nın Kızıldeniz sahilleri, Hicaz ve Yemen bu devletin sınırları içindeydi. Ayrıca Meşrik'ta Sünnîler'in idaresinde olan çok sayıda şehir hâkimi de Müstansır-Billâh'a tâbi oldu. Fakat bu koca devlet çok kısa bir sürede küçülmeye başladı.

Fâtımîler'in çökmekte olduğu vezir Ebü'l-Kasım Ali b. Ahmed el-Cercerâî'nin 436 Ramazanında ölümüyle daha açık şekilde anlaşıldı. Fâtımîler'le Abbasîler arasındaki çatışma da ilk defa Bağdat'ta hazırlanan bir şecere ile su yüzüne çıktı. Bu şecerede Fâtımîler'in soyuna dil uzatılıyordu. Başta Tâlibîler'in nakibi Şerif el-Murtazâ olmak üzere Bağdat'ın önde gelen âlimleri, kadî ve fakihleri söz konusu şecereyi imzalamışlardı. Bağdat'ta 444 (1052) yılında da buna benzer bir şecere düzenlendi. Fâtımîler'e karşı Selçuklular'dan yardım isteyen Abbasîler, bir taraftan Fâtımîler'le Bizanslılar arasındaki ilişkileri bozmaya çalışırken diğer taraftan İfrîkiye Valisi Muiz b. Bâdis'i Fatimî hâkimiyetini tanımaması yönünde kışkırttılar. Muiz b. Bâdis'de 443 (1051) yılında Fâtımîler'le olan bütün bağlarını koparıp İfrîkiye'de hutbeleri Abbasîler adına okutmaya başladı. Selçuklular ise Bizanslılarla anlaşma yaparak onların Mısır'a buğday göndermelerini durdurdular.

Fâtımîler bunun üzerine askerî, siyasî ve iktisadî vasıtalarla Abbasîler'e tepki göstermeye başladılar. Bu arada doğuya giden iki ticaret yolu arasındaki rekabeti kızdırtmayı planlayan "şark stratejisi"ne önem verdiler. İsmâilî mezhebini Hindistan'a giden deniz ve kara yolu üzerinde ve doğrudan Hindistan'da yaymak için çalıştılar. Fâtımîler bu çabalarıyla bir yandan ekonomik canlılık sağlayarak hilâfetlerini güçlendirmek, öte yandan da Abbasî Halifeliği'ni zayıflatmak istiyorlardı. Ayrıca dâiler Abbasîler aleyhindeki propaganda faaliyetlerini daha da

yoğunlaştırdılar. Dâi'd-duât Müeyyed fı'd-dîn eş-Şîrâzî, Arslan Besâsirî'nin Abbasî halifesine karşı başlattığı ayaklanmayı desteklemiş ve Arslan Besâsirî Bağdat'ı istilâ etmeye muvaf-fak olarak hutbeyi Fatimî halifesi adına okutmuş. Abbasî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ı 450 (1058) yılında bir yıl müddetle nezaret altına almıştır. Ancak İslâm dün-yasına canlılık kazandıran Sünnî Selçuk-lu Türkleri Tuğrul Bey'in başkanlığında Abbasî Halifeliği'ni Fâtımîler'in eline düş-mekten kurtardı. Sonuçta Fâtımîler Su-riye bölgesindeki yerlerini kaybettiler ve buralar 468'de (1075) Selçuklular'ın eline geçti.

Mısır bu dönemde büyük bir ekono-mik kriz içine düştü. Çeşitli askerî grup-lar arasında meydana gelen çatışmalar da iç karışıklığa sebep oluyordu. Olayla-rın olumsuz yönde gelişmesi Halife Müstansır-Billâh'ı, Akkâ'nın yönetimini üst-lenmiş bulunan ordu kumandanı Bedr el-Cemâlî'yi yardıma çağırarak zorunda bırakmıştır. 466 (1074) yılında Mısır'a gelen Bedr el-Cemâlî anarşiyi kontrol al-tına almaya, huzur, emniyet ve istikra-rı yeniden tesis etmeye muvaffak oldu.

Buna karşılık halife yetkilerini Bedr el-Cemâlî'ye devretti. Böylece Fâtımîler ta-rihinde yeni bir dönern başlıyordu. "Ve-zirlerin nüfuz asrı" adı verilen bu dönem-de devletin işlerini emîrler üstlenmiş-lerdi. Bedr el-Cemâlî ve halefleri Efdal ve Me'mûn el-Batâihî'nin kurdukları dü-zen Fatimî Devleti'ni çökmekten kur-tardı ve devletin ömrünü bir asır daha uzattı.

Babasının yerine vezirlik makamına geçen Efdal b. Bedr el-Cemâlî, Halife Müstansır'ın küçük oğlunu "Müsta'li-Billâh" lakabıyla halifelik makamına ge-tirmiş, büyük oğlu Nizâr İsmâilî mezhe-bine göre bu makamın meşru vârisi ol-duğu halde uzaklaştırılmıştır. Efdal'in Müsta'li'yi tercih etmesinin sebebi, Müstansır'ın son günlerinden beri elinde bu-lundurduğu otoriteyi kaybetme endişesiydi. Efdal tarafından gerçekleştirilen bu siyasî inkılâp İsmâilîler'i Müstaliyye ve Nizâriyye olarak ikiye bölecek kadar tehlikeli gelişmelere yol açmıştır. Mısır, Suriye, Yemen ve Hindistan'daki İsmâilîler'in büyük bir kısmı Müsta'li'nin imam-lığını tanıdı. İran İsmâilîleri ise Hasan Sabbâh'ın başkanlığında Nizâr'ın imam-lığını tanıdılar ve Nizâriyye adıyla anıldı-lar. Bu gruba aynı zamanda el-İsmâiliyyetü'lcedîde de denilir.

Müsta'irnin 495'te (1101) ölümünden sonra Vezir Efdal onun yerine Ebû Ali Mansûr'u geçirdi ve ona da "Âmir-Biahkâmillâh" lakabını verdi. Bu sırada Ebû Ali henüz beş yaşındaydı. Böylece yirmi yıl boyunca ülkenin tek fiilî hâkimi olan Efdal ilk iş olarak idare merkezini Kahire'den Fustat'a nakletti. Onun zamanın-da divanlarda çalışan hıristiyanların sa-ıyası arttı. Suriye bölgesine yönelik Haçlı saldırılan yine onun döneminde başla-dıysa da Efdal bu saldırılara önem ver-medi. Hatta Selçuklular'a karşı Haçlılar'la anlaşmaya bile çalıştı. Fakat sonunda devlet Suriye'deki şehirlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Bu şehir-lerin başında Kudüs, Akkâ, Sür ve Sayda bulunuyordu.

Âmir-Biahkâmillâh yetişkin bir genç olunca Efdal'in baskılarından bunaldı. Emîr Muhammed b. Fâtih el-Batâihî ile iş birliği yaparak 515 yılı Ramazan bay-ramı gecesi Efdal'i öldürt-tü. Âmir-Biahkâmillâh 2 Zilhicce 515'te Batâihî'yi "el-Me'mûn Tâcü'l-hilâfe" lakabıyla vezir tayin etti. Ayrıca emîrlerin, üstatların ve bilge kişi-lerin "Âmin" olan lakaplarını "Me'mûnî"ye dönüştürerek ona şeref ve itibar kazandırdı. Halife Âmir ile Vezir Me'mûn'un dönemi (1122-1125) Fâtımîler'in Mısır'-daki en parlak devri oldu. Âmir muhteşem törenler yapmaya düşkündü. Dev-letin eski ihtişamına kavuşması onun sayesinde olmuştur.

Me'mûn ile arasındaki ittifaka rağmen ülkede tek başına söz sahibi olmak is-teyen Âmir-Biahkâmillâh Me'mûn'u az-lederek 519 (1125) yılında hapsedirdi, üç yıl sonra da öldürttü.

Ancak devlet idaresine tek başına hâkim olamadı. Bunun üzerine biri müslüman, diğeri Sâmîrî iki kişiyi divanda görevlendirdi. Ebû Necâh b. Kana adıyla bilinen bir rahibi de müstevfî tayin etmek zorunda kaldı. Bu rahibin döneminde müslümanlar tu-tuklanmış ve hakarete uğramıştı. Bu du-rum ise müslümanların isyanına sebep oldu. Âmir'in hilâfeti uzun sürmedi ve Ravza adasına giderken Nizârîler tara-ından öldürüldü.

Âmir'in vâris bırakmadan ölmesi yeni bir bunalıma yol açtı. Çünkü Fatimî Dev-leti tarihinde daha önce imamete vâris aranması gibi bir mesele ile karşılaşılmamıştı. Ayrıca ölümü sırasında hanım-larından birinin hâmile olduğunu söyle-mesi meseleyi daha da karmaşık hale getirmişti. Doğacak bu çocuğu bekler-ken Fatimî tarihinde ilk defa İsmâîlîler'in tabiriyle "emanetçi imam" (el-imâmü'l-müstevda") tayin edildi. Bu imam Âmir'in amcasının oğlu Ebü'l-Meymûn Abdülmecîd oldu. Akrabalar içinde yaşça en bü-yüğü olan Ebü'l-Meymûn'a doğumu bek-lenen veliahtın kefilisi olarak biat edildi. Askerler ise Bedr el-Cemâlî'nin torunu Ebû Ali Ahmed b. Efdal Küteyfâfî (Katîfât) vezirlik makamına getirdiler; Ebû Ali de Abdülmecîd'i hapsedirerek İmâmiyye'nin beklenen on ikinci imamı adı-na da'vette bulunmaya başladı ve İsmâûî mezhebine ait faaliyetleri durdurdu. Bek-lenen imam adına para bastırıp üzerine "Allâhu's-samed el-İmâm Muhammed" ibaresini yazdırdı. Fakat bu inkılâp uzun sürmedi ve Ebû Ali 16 Muharrem 526 tarihinde öldürüldü. Âmir-Biahkâmillâh'ın taraftarları Emîr Abdülmecîd'e tekrar biat ettiler. Ancak daha sonra kendisini halife ilân etti ve "Hâfız-Lidînillâh" lakabını aldı.

Fatimî Devleti son kırk yıl içinde sü-ratli bir inkıraza sürüklenmiştir. Öyle ki hilâfetin nüfuzu sadece Mısır'a münha-sır kaldı. Hafız-Üdînillâh ve haleflerinin imametini tanımayan diğeri tabileri onlardan ayrıldılar. Böylece bu son kırk yıl içinde Fâtîmîler Kahire'de mahallî bir ha-nedan gibi hüküm sürdüler.

Hafızüdînillâh oğlu Hasan'ı öldürterek ondan kurtulunca Ermeni Behrâm'ı vezirlik makamına getirmeye mecbur kaldı ve ona "seyfû'l-İslâm tâcû'l-hilâfe" lakabını verdi. Böylece ilk defa bir hıristiyan Fâtîmîler'in çok geniş yetkilere sa-hip tefvîz vezirliğine getirilmiş oldu. Behrâm Tel Bâşir ve Ermenistan'dan getirt-tiği ırktaşlarını Mısır'a yerleştirdi. Sayı-ları 30.000'i bulan Ermeniler birçok kili-se inşa ettiler. Mısırlılar bu gelişmeler-den korkmaya başladılar. Divanlardaki pek çok görevli hıristiyandı. Behrâm'ın kardeşi Bâsâk da Kûs valiliğine tayin edil-di. Burası o sıralarda Mısır'ın en büyük vilâyetlerinden biriydi. Vali Kûs'taki müslümanlara zulmetmeye ve mallarına el koymaya devam etti. Müslümanlar bu durum karşısında nüfuzlu bir devlet ada-mı olan Rıdvan b. Velahşâ'dan yardım istediler. Rıdvan Kahire'de hıristiyanlara karşı cihad ilân etmişti. Halife Hafız-Lidînillâh da emîrlerin baskısına boyun eğerek onu "es-seyyidü'l-ecellü'l-efdal emîrû'l-cüyûş" lakabıyla vezirlik makamına getirdi.

Rıdvan ilk iş olarak özellikle halkının çoğunluğu Sünnî olan İskenderiye'deki Sünnî faaliyetlere öncülük etti. İskende-riye'de Mısır'ın ilk İslâm medresesini kur-du (532/ 1138). Ancak halifenin askerle-ri kışkırtması üzerine buradan kaçmaya mecbur kaldı ve Sarhad Valisi Emîrüddevle Gümüştegin el-Atabegî'ye sığındı. Hafız-Üdînillâh Rıdvan'dan sonra vezir-lik makamını boş tuttu ve ölümüne ka-dar (544/1149) yönetimi kendi eline al-dı. Hafızdan sonra bütün valiler vezirlik makamına göz dikip bu uğurda birbirleriyle savaştılar. İbnü'l-Esîr'in ifadesiy-le, "Mısır'da vezirlik galip gelen kişisindedir. Efdal b. Bedr el-Cemâlî'den sonra harpsiz ve kansız şekilde pek az kişi vezir olmuştur".

Bu arada Sünnîlerden de vezirlik ma-kamına getirilenler oldu. Âdil b. Sellâr bunlardan biridir. Vezirlik makamı üze-rindeki bu çekişmeler ülke içinde ve hat-ta sarayda çeşitli karışıklıklara sebep oluyor, ahlâk dışı hikâyelerin anlatılma-sına yol açıyordu. 539 (1144) yılında

Mı-sır'a gelen Emîr Üsâme b. Münkız bu entrikaların önlenmesinde büyük rol oy-namış ve entrikalar 548 yılı başlarında (1153) Vezir İbnü's-Sellâr'ın ölümü, Abbas es-Sanhâcî'nin vezirlik makamına gelmesi ve oğlu Nasr'ın Halife Zâfir-Biemrillâh'ı öldürmesiyle son bulmuştur. Haçlılar bu karışıklıkları fırsat bilerek Fâtımîler'in Suriye'deki son kalesi Askalân'ı da işgal ettiler (548/1153).

Halife Zâfir'in öldürülmesinden sonra Abbas es-Sanhâcî hilâfet makamına Zâ-fir'in küçük oğlunu getirdi. "Fâiz-Lidînellâh" lakabı verilen çocuk yaştaki halife sarayda gördüğü cinayetler yüzünden çok buhranlı günler geçirdi. Saraydaki kadınlar Talâi' b. Rüz-zîk'e sığınarak on-dan hilâfeti kurtarmasını istediler. Talâi'in ordusu harekete geçince Abbas ve oğlu Nasr Suriye'ye kaçmaya mecbur kal-dılar. Talâi' b. Rüz-zîk Fâtımîler'in güçlü vezirlerinin sonuncusudur. Büyük me-muriyetleri altı ayla sınırlayarak hiç kim-senin kendi otoritesine ortak olmasına izin vermemiştir. Onun mevki hırsı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki Halife Fâiz-Lidînellâh'ın 555 (1160) yılında vâris bırak-madan ölmesi üzerine yerine "Âdid-Lidînellâh" lakabıyla onun torunu Emîr Abdullah'ı geçirmiş ve hilâfete Rüz-zîk oğullarının da ortak olması ümidiyle kı-zını halife ile evlendirmiştir. Fatimî Devleti'nin son on yılı vezirlik makamında gözü olan valiler arasındaki iç çekişme-ler ve dış saldırılardan kaynaklanan bir dizi savaşla geçmiştir.

Şâver b. Mucir ve Dırgâm b. Âmir ara-sındaki mücadelede Şâver Dımaşk Emîri Nûreddin Mahmûd'a sığındı, ondan kendisine yardımcı olmasını ve vezirlik makamına iade edilmesini istedi. Nûred-din de Esedüddin Sîrkûh el-Mansûr ku-mandasındaki orduyu Mısır'a gönderdi. Fakat Şâver'in Nûreddin'e verdiği sözü yerine getirmeyerek Şîrkûh'tan Mısır'ı terketmesini istemesi üzerine Esedüddin'in ordusu Bilbîs'i zaptetti ve doğu vilâyetlerini idaresi altına aldı. Şâver bu defa Haçlılar'a sığındı, Sîrkûh'a karşı onlardan yardım istedi. Bu durum Nû-red-din ile Kral Amaury ordularının Mısır üzerindeki arzularını tahrik etti. Sonun-da Şâver öldürüldü ve Nûreddin'in or-dusu Mısır'a girdi. Esedüddin Şîrkûh 17 Rebîülâhir 564 tarihinde Fatimî vezirliğine tayin edildi, fakat iki ay sonra vefat etti. Bunun üzerine Hali-fe Âdid onun yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi vezirlik makamına getirdi. Böylece Mısır'da ve Ortadoğu'da yeni bir dönem başlamış. Mısır'da Sünnî inkılâp tamam-lanarak Fâtımîler adına hutbelere son verilmiş ve Abbasîler adına hutbe okun-maya başlanmıştır. Bütün bu değişiklikler büyük bir sükûnet içinde cereyan etmiştir.

Gerçekte Mısır halkı Fatimî hilafetiy-le iş birliği içinde olan bir zümrenin dı-şında İsmâilî mezhebine kesinlikle inan-mış değildi. Bundan dolayı 569 (1174) yılında içlerinde Yemenli şair Umâre'nin de bulunduğu bazı dâilerin Fatimî hilâ-fetini yeniden canlandırma çabaları so-nuçsuz kalmıştır.

11.2. EYYÜBİLER

Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm süren bir Türk devletidir (1171-1462). Adını, hanedanın kurucusu Selâhaddin Yûsuf b. Eyyûb'un babası Necmeddin Eyyûb b. Şâdî'den alan Eyyûbiler Zengîler'in bir devamıdır. Türk-Kürt-Arap karışımı olan Eyyûbî ailesinin menşei karanlıktır. Güvenilir rivayete göre Eyyûbiler Hezbâniyye Kürtleri'nin Revvâdiyye aşiretindedir. Revvâdîler'in atası Revvâd b. Müsennâ el-Ezdî Yemen Arapları'ndan olup 758 yılında Abbasî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Basra'dan alınarak aşiretiyle birlikte Azerbaycan'a yerleştirilmişti. Bu bölgedeki Hezbâniyye Kürtleri ile karışıp Kürtleşen Revvâdîler, XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçukluların hizmetine girerek zamanla Türk-Kürt-Arap karışımı haline gelmişlerdir.

Rivayete göre, Eyyûbiler'in atası olan Eyyûb'un babası Şâdî XII. yüzyılın ilk yıllarında Selçuklu saray ağası ve Bağdat şâhanelerinden Bihrûz el-Hâdim'in hizmeti-ne girmiş. Bihrûz da onu veya oğlu Necmeddin Eyyûb'u kendi iktâ olan Tikrît'e vali tayin etmiştir.

Eyyûbiler kaynaklarda ilk defa 1131 yılında Musul Atabeği İmâdüddin Zengî'nin Tikrît yakınında Abbasî Halifesi Müsterşid-Billâh ile Karaca Sâkî'nin kuvvetlerine yenilmesi dolayısıyla zikredilir. Bu mağlûbiyetten sonra Tikrît Valisi Necmeddin Eyyûb'un Zengî'ye yardım ederek Fırat'ı geçmesini sağlaması Zengî ile Eyyûbiler arasındaki dostluğun gelişmesine yardım etmiş, çok geçmeden Eyyûbiler Selâhaddin'in doğduğu yıl 1137-38 Tikrît'ten Musul'a giderek Zengî'nin hizmetine girmişlerdir.

Daha sonra Eyyûbiler, İmâdüddin Zengrinin hizmetinde Haçlılar'a karşı düzenlenen seferlere katıldılar. İmâdüddin Zengî 1140 yılında ele geçirdiği Ba'lebek şehrini Necmeddin Eyyûb'a iktâ etti. Bu arada Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh el-Mansûr da Zenginin büyük emirleri arasına girdi ve Urfa'nın fethine katıldı (1144). İmâdüddin Zenginin 1146'da Ca'ber önünde şehid edilmesi üzerine devlet oğulları Seyfeddin Gazi ve Nûreddin Mahmud Zengî arasında paylaşıldı. Halep'te Şîrkûh el-Mansûr'un yardımıyla Nûreddin Mahmud Zengî idareyi ele aldı. Bu dönemde Ba'lebek'te desteksiz kalan Necmeddin Eyyûb Dimaşk Atabegliğinin hizmetine girerek Dimaşk'ın en büyük emirlerinden biri oldu. Şîrkûh ise Nûreddin'in ordu kumandanıydı. Her iki kardeş Nûreddin'in devletinin yükselmesine ve Dimaşk'ın onun idaresi altına geçmesine yardım etti. Dimaşk'ın zaptından sonra Eyyûb buranın valisi oldu (549/1154) Şîrkûh'un gücü ise Nûreddin'in kudretine yaklaştı. Bu yıllarda Eyyûb'un oğulları da genç emirler arasına katıldı. 562 (1167) yılında Dimaşk'a gelen İmâdüddin el-İsfahânî, Eyyûb'un oğlu Selâhaddin'in Nûreddin'in en büyük yardımcılarından ve emirlerinden olduğunu, Nûreddin'in onu yanından ayırmadığını söyler.

Eyyûbiler'in tarih sahnesindeki önemli rolleri 1164-1169 yıllarında yapılan Mısır seferleriyle başladı. Bu sırada Mısır'da vezirlikten uzaklaştırılan Fatimî Veziri Şâver b. Mücîr, Nûreddin Mahmud Zengî'den yardım istemek için Dimaşk'a geldi (1163). İki taraf arasında yapılan müzakerelerde Zengî'nin Şâver'e yardım etmesi karşılığında Mısır'da söz sahibi olması kararlaştırıldı. Nûreddin Mahmud Zengî 1164 yılında Şîrkûh'u bir birliğin başında Mısır'a gönderirken yanına yardımcı olarak yeğeni Selâhaddin'i verdi. Bu sefer sırasında Mısır'ın sahip olduğu zenginlikleri gören Şîrkûh buranın kolaylıkla ele geçirilebileceğini düşündü. Şîrkûh üç yıl sonra Mısır'a bir sefer daha yaptı, fakat başarısızlığa uğradı. Haçlılar'ın Mısır'ı işgale teşebbüs etmeleri üzerine 1168-69'da Fatimî Halifesi Âdîd-Lidînillâh ve veziri Şâver, Nûreddin Zengî ile Şîrkûh'tan yardım istediler. Büyük çoğunluğu Türklerden oluşan 7000 civarındaki

süvari birliğiyle Mısır'ın yardı-mına giden Şirkûh Mısır'da idareyi ele geçirdi ve 17 Rebûlâhir 564 tarihinde Fatimî Halifesi Âdid-Lidînillâh tarafından vezir tayin edildi. İki ay sonra da öldü. Bunun üzerine yeğeni Selâhaddin ordu kumandanları tarafından başkumandan seçildi. Ayrıca Halife Âdid-Lidînillâh onu amcasının yerine ve-zir tayin etti. Böylece Selâhaddin, 25 Cemâziyelâhir 564 tarihin-de hem Fatimî veziri hem de Nûreddin Zengî'nin Mısır ordusu başkumandanı oldu. Ancak tâbi olduğu asıl hükümdar Nûreddin Zengî idi.

Aldığı siyasi-idarî tedbirlerle kısa za-manda kabiliyetini gösteren Selâhaddin önce Fatimî ordusunu ve taraftarlarını idareden uzaklaştırdı. 1169 yılı sonların-da Dimyat'ı kuşatan Bizans-Haçlı kuv-vetlerini başarısızlığa uğrattı. En büyük yardımcısı Mısır'ın Sünnî halkıyla Nûred-din Zengin'in desteği ve kendi ailesi ol-du. İki asır devam eden Şii-Fatimî ida-resine rağmen Sünnî kalabilen Mısır hal-kı Sünnî olan Eyyübîler'i destekledi. Se-lâhaddin, Nûreddin Zengin'in teşvikiyle 1169-1171 yılları arasında Mı-sır'daki Fatimî rejimini yavaş yavaş et-kisiz hale getirmeyi başardı. Daha son-ra Fatimî hilâfetini ortadan kaldırıp Mı-sır'da Abbasîler adına hutbe okuttu. Bu arada Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı başarılı se-ferler tertip etti ve Eyle'yi aldı. Daha son-ra Nûbe (Kuzey Sudan), Yemen ve Lib-ya'ya seferler düzenledi ve bu ülkeleri Nûreddin Zengî'nin devletine bağladı (1173-1174). Bir taraftan da Bi-zans ve İtalyan şehir devletleriyle ikili anlaşmalar yaparak dış münasebetleri-ni geliştirdi. Mısır'ın ticarî ve iktisadî du-rumunu düzeltti. Donanmaya önem ver-di. Mısır'da az bulunan demir, kereste, zift gibi stratejik maddeleri temin et-meye çalıştı. Nûreddin'in Mısır naibi sıfatıyla Mısır ve ona bağlı Yemen, Hicaz, Libya ve Nûbe'de hüküm sürdü.

Nûreddin Zengî'nin Dımaşk'ta ölümü üzerine (1174) yerine on bir yaşın-daki oğlu el-Melikü's-Sâlih Nûreddin İsmail geçti. Bunu fırsat bilen Musullular bağımsızlıklarını ilân ederek el-Cezîre'yi istilâ ettiler. Nûreddin'in Dımaşk ve Ha-lep emîrleri İsmail'in atabegliğini ele ge-çirmek için birbirlerine düştüler. Atabegliği Halep'teki kumandanlardan Sâdeddin Gümüştegin'in alması üzerine telâşa kapılan Nûreddin'in Dımaşk'taki emirleri Selâhaddin'i Suriye'ye davet et-tiler.

Selâhaddin bir yandan Fatimî taraf-tarlarının komplosu, Sicilya donanması-nın İskenderiye'ye saldırması, ardından Yukarı Mısır'da çıkan Kenzüdevle isyanı ile meşgul olurken öte yandan Suriye'deki gelişmeleri ta-kip ediyordu. el-Melikü's-Sâlih Nûreddin İsmail adına hutbe okutan ve onun atabegliğinin kendi hakkı olduğunu dü-şünen Selâhaddin, Dımaşk'tan gelen davet üzerine 12 Ekim 1174 tarihinde Mı-sır'dan Suriye'ye hareket etti. Dımaşk, Ba'lebek, Humus. Hama gibi önemli mer-kezleri kolaylıkla ele geçirdi. Fakat Musullular'la iş birliği halinde olan Halepliler Selâhaddin ile anlaşmaya yanaşmayıp Frenkler (Haçlılar) ve Haşhaşîler'le iş birliği yaparak onu Suriye'den atmak için savaştılar. Ancak bu savaşlar Selâhaddin'in galibiyetiyle neticelendi. Selâhad-din etrafındaki bazı önemli kaleleri alıp Halep'i kuşattı. Sonunda Abbasî Halifesi Müstazî-Biemrillâh'ın da yardımıyla iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre tarafların o sırada ellerinde bulundurdukları yerlere hâkim olmaları kararlaştırıldı. Antlaşmanın ar-dından 12 Şevval 570 tarihinde Abbasî halifesinin Mısır, Suriye, el-Cezîre üzerinde Selâhaddin'in hâkimi-yetini tanıdı. Bu-nun üzerine Selâhaddin bağımsızlığını ilân edip kendi adına hutbe okutmaya başladı. Halepliler ve Musullular Selâhaddin'e tekrar savaş açılırsa da ye-nildiler. Mücadele tarafların kesin ola-rak anlaşmalarıyla sona erdi 115 Zilhicce 57 ve Anadolu Selçuk-luları ile Artuklular'ın da katıldığı bir ant-laşma imzalandı. el-Melikü's-Sâlih Nûreddin İsmail'in elinde ancak Halep ile birkaç kale kaldı. Daha sonra Haşhaşîler üzerine bir se-fer düzenleyip onları itaat altına alan Selâhaddin Yemen'e önce büyük karde-şi Turan Şah'ı, daha sonra da diğer kardeşi Tuğtegin'i, Hama'ya Takıyyüddin Ömer, Ba'lebek'e Ferruh Şah, Humus'a Nâsırüddin Muhammed adlı yeğenleri-ni göndererek buralarda da idareyi eli-ne aldı. Böylece Eyyübîler'in Hama, Hu-mus, Ba'lebek kolları kurulmuş oldu.

14 Kasım - 9 Aralık 1177 tarihleri arasında Mısır'dan Gazze-Askalân istikame-tinde bir akın yapan Selâhaddin Franklar'ın baskınına uğrayarak geri çekildi. Bu yenilginin olumsuz sonuçları, ancak 2 Muharrem 575 tarihinde kazanılan Mercuiyûn zaferi ve 19 Rebûlevvel 575'te Beytülâhân Kalesi'nin fethiyle telâfi edile-bildi. Haçlılar'a asıl darbeyi vuracağı sı-rada Halep-Musul meselesi yeniden alev-lendi. 3 Safer 576 ta-rihinde Musul hâkimi II. Seyfeddin Gazi'nin. 25 Receb 577'de el-Melikü's-Sâlih Nûreddin İsmail'in ölme-si üzerine Selâhaddin, bu bölgede ken-disine karşı yeni bir ittifakın meydana gelmesine imkân vermemek ve el-Melikü's-Sâlih'in mirasını Musullular'a kap-tırmamak için Mısır'dan Suriye'ye dönüp 1. Şark Seferi'ne çıktı (578/ 1182). Bu se-fer esnasında el-Cezîre bölgesini ve Sincar'ı, 4 Muharrem 579'da Âmid'i (Diyarbakır), ardından 17 Safer 579'da Halep'i aldı. Halep'in zaptı Selâhaddin'in gücünü daha da arttırdı. Bu olaydan sonra Kudüs Haçlı Krallığı üzerine başarılı seferler düzen-ledi. 581-582 (1185-1186) yıllarında çık-tığı 11. Şark Seferi'nde Meyyâfârikîn ve Şehrizor yöresini aldı. Musul'u kendi ida-resine bağladı. Ahlat'ın durumu üzerinde Azerbaycan Atabeği Pehlivan ile anlaştı. Selâhaddin böylece Nûreddin Zengî'nin devletini daha kuvvetli ve geniş bir şekil-de idaresi altında toplamış oluyordu.

Selâhaddin. Bizans ile iyi ilişkiler için-de olduğu 582 (1186) yılında Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon Mı-rasından Şam'a gelen bir kervanı vurdu. Bunun aralarındaki anlaşmaya aykırı ol-duğunu söyleyip tazminat isteyen Selâ-haddin olumlu cevap alamayınca Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına bir sefer yap-maya karar verdi. 24-25 Rebûlâhir 583 günleri cereyan eden Hittîn Savaşı'nda Haçlılar' büyük bir yenilgiye uğrattı. Bir yıldan kısa bir zaman içinde Sûr dışındaki bütün Kudüs Haçlı Krallığı topraklarını ele geçirdi. Antak-ya Prinkepsliği topraklarının çoğunu ve Trablus Kontluğu topraklarının bir kıs-mını zaptetti. Hittîn zaferi. Kudüs'ün fethi, Haçlılar'ın ellerindeki top-rakların büyük kısmının geri alınması Avrupa'da büyük bir tepkiye sebep ol-du. Avrupa Katolik dünyası ayaklandı. Bütün Avrupa hükümdarları yeni bir Haç-lı seferine katılmaya karar verdiler. Bun-lar arasında, Avrupa'nın en büyük üç hü-kümdarı Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa Kralı Philippe Auguste, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard da vardı. İslâm dünyasının Selâhaddin'i yalnız bırakmasına rağmen Selâhaddin bu muazzam güce karşı direndi. Onun Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridini Haçlı-lar'a bırakmasına karşılık Haçlılar Ku-düs'ü ve fethedilen diğer toprakları Selâhaddin'e bırakmaya razı oldular. 21 Şaban 588'de üç yıl sekiz ay süreli, karada ve denizde geçerli bir antlaşma imzalandı. Ancak Haçlılar da-ha sonra Eyyübiler arasındaki anlaşmaz-lıklardan faydalanarak kaybettikleri top-rakların bir kısmını geri aldılar.

Barışın ardından ülkesinin savunma tedbirlerini almakla meşgul olan ve da-ha sonra devlet yönetimini yeniden dü-zenlemek isteyen Selâhaddin 27 Safer 589 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyor-du. Büyük merkezlerden Dımaşk'ta veliahtı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali. Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Yemen'de kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezîre'de kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil, Hama'da Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr, Humus'ta II. Şîrkûh, Ba'lebek'te Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah, Erbil'de Muzafferüddin Kökböri. Trablusgarp'ta Şerefeddin Ka-rakuş idareye hâkimdi. Birçok şehirde ikinci derecede emîrlere vardı ve Selâhad-din'i büyük sultan olarak tanıyorlardı. Kendisine tâbi olan bu hükümdarlar ara-sında en güçlüsü kardeşi el-Melikü'l-Âdil idi.

Selâhaddin'in sağlığında veliaht tayin ettiği büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Dı-maşk'ta büyük sultan oldu. Efdal yu-muşak huylu olduğu için emîrlere ve halk tarafından seviliyordu. Buna karşılık dev-let tecrübesi az, zayıf karakterli, bazan kendini içkiye ve eğlenceye kaptıran bir kişiliğe sahipti. Etrafındaki insanların, bilhassa veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esir'in etkisi altında bulunuyordu. Bu sebeple Selâhaddin'in çevresindeki önemli kişi-leri darılttı. Bunların bir kısmı Mısır'a el-Melikü'l-Azîz'in, bir kısmı Halep'e el-Melikü'z-Zâhir'in yanına gitti. Bu devlet adamlarının ve el-Melikü'l-Âdil'in

kış-kırtması sonucunda Azîz, Efdal'in elin-den Dımaşk'ı almaya karar verdi ve onu Dımaşk'ta kuşattı. Efdal amcası el-Melikü'l-Âdil'in hakemliğine başvurdu. Âdil iki defa Efdal'i kurtardı. Bundan sonra Azîz ile Âdil anlaşış 1196 yılında Dımaşk'ı el-Melikü'l-Efdal'in elinden aldılar, el-Melikü'l-Azîz büyük sultan ilân edildi.

el-Melikü'l-Azîz'in Kasım 1198'de ölü-mü üzerine el-Melikü'l-Efdal bir ara Mı-sır'a hâkim olduysa da bu durum uzun sürmedi. el-Melikü'l-Âdil yeğenleri ara-sındaki ittifakı bozarak ordunun ken-disini desteklemesini sağladı. 26 Ocak 1200'de Kahire'ye girip Azîz'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr'un atabeği oldu. Çok geçmeden de kendisini büyük sultan ilân etti. 1201 yılında Selâhaddin'in oğulları birleşip Âdil'in elinden Dımaşk ve Mısır'ı almaya kalkıştıysa da başarılı olamadılar. İki taraf arasında yapılan antlaş-ma Âdil'in büyük sultan olarak kalması, Dımaşk'ın Âdil'in ikinci oğlu el-Melikü'l-Muazzam'ın, Mısır'ın büyük oğlu el-Melikü'l-Kâmil'in olması, el-Melikü'l-Efdal'e Samsat, Serüc, Kal'atü Necin ve Re'sül-'ayn'ın verilmesi kararlaştırıldı. Âdil'in üçüncü oğlu el-Melikü'l-Eşref Musa'ya ise el-Cezîre bölgesi verildi. Böylece bü-tün Eyyübîler el-Melikü'l-Âdil'in sultan-lığını kabul ettiler. Âdil devletin önemli bölgelerini oğulları vasıtasıyla kontrolü altına aldı. Sadece Halep bu kontrolden uzaktı. 1202 yılında Mardin Artuklular da onun hâkimiyetini kabul ettiler.

Ağabeyi Selâhaddin devrinde ikinci adam olan el-Melikü'l-Âdil'in geniş dev-let tecrübesi vardı. Haçlılar'la yapılan uzun savaşlar onu Haçlılar'a karşı ılımlı bir politika takip etmenin devletin men-faatleri bakımından daha iyi olacağı ka-naatine ulaştırmıştı. Bu sebeple cihad davası Âdil zamanında tavsadı. Devletin maliyesine büyük önem veren, hazineyi daima dolu tutan el-Melikü'l-Âdil Haçlılar'la ticari münasebetler de kurdu.

Eyyübîler Âdil'in zamanında Ahlat, Er-ciş ve Van'ı da alarak Ahlatşahlar'a son verdiler ve Gürcüler'e komşu oldular. Bu dönemde Eyyübî ailesi içinde bazı kopmalar oldu. 1205 yılı başında el-Melikü'l-Efdal Eyyübîler'den ayrılarak Ana-dolu Selçuklu lan" na bağlandı. el-Melikü'l-Âdil'in Habur ve Nusaybin'i ele geçirip Sincar'ı kuşatması üzerine (1209) Kökböri, Musul sahibi Arslanşah (Nüreddin Zengî), Halep sahibi el-Melikü'l-Zâhir Gâzî ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev arasında bir ittifak yapıldı.

el-Melikü'l-Âdil Kuzey Afrika ile ilgi-lenmedi. Onun zamanında 1212'de Şerefeddin Karakuş. Fizan'da Veddan va-hasında Yahya el-Mayorkî ve Zübâbîler tarafından öldürüldü. Böylece Eyyübîler'in Mısır'ın batısındaki varlıkları sona erdi. Yemen'de 1197 yılında ölümüne kadar Tuğtegin idarenin başında kaldı. Yerine geçen oğlu Muiz İsmail kendisi-nin Emevî sülâlesinden geldiğini iddia edip halifeliğini ilân etti. Ancak etrafın-daki Memlükler onu öldürerek yerine Sungur adlı birini tayin ettiler. Bir müd-det sonra Sungur'un yerine Süleyman Şah adlı bir kişi geçti. Nihayet el-Melikü'l-Âdil'in oğlu Mısır Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil 1215 yılında oğlu Atsız'ı Ye-men'e göndererek bu bölgeyi kontrol altına aldı.

Selâhaddin döneminde Haçlılar'la ya-pılan antlaşma genellikle onun ölümün-den sonraki karışıklık devrinde de de-vam etti. Gerek Âdil gerekse Akkâ Kralı Henri de Champagne barıştan yana idi-ler. Ancak Alman İmparatoru VI. Henri'-nin Haçlı seferine karar vermesi iki ta-raf arasındaki düşmanlığı yeniden can-landırdı. 1197 yılı yazında bazı Alman Haçlı grupları komşu müslüman topraklarına saldırdılar. Bunun üzerine iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Âdil de bundan faydalanarak Yafa'yı ele geçirdi.

1203'te IV. Haçlı Seferi'nin öncülerinden Felemenkler ve Fransızlar Akkâ'ya gelerek II. Amaury'yi müslümanlara karşı bir sefere ikna etmeye çalıştılar. Onun bu teklifi kabul etmemesi üzerine Trablus kontluğuna gelerek Humus. Hama beylikleri topraklarına akınlar yaptılar. Avrupa'da IV. Haçlı Seferi ile ilgili hazırlıkları takip eden Âdil Venediklilerle anlaşarak 1204 yılında yapılan IV. Haçlı Seferi'ni İstanbul üzerine yöneltmeye çalıştı ve bunda da başarılı olarak ülkesini büyük bir gaileden kurtardı. Bu sırada Doğu'ya gelen bazı Haçlı gruplarının kışkırtmasıyla Kral II. Amaury kara ve denizde müslümanlarla mücadele etti. Âdil ise IV. Haçlı Seferi'nin Filistin'e uzanmasını ve başına yeni bir gaile açmasını önlemek için tâvizkâr davrandı. Böylece Haçlılar Merkab'dan Yafa'ya kadar Akdeniz sahil şeridinde yeniden hâkim oldular.

el-Melikü'l-Âdil 1207 yılında Trablus kontluğunu yola getirerek antlaşmaya mecbur etti. Ayrıca Akkâ'daki Haçlılar'ın hareketlerini kontrol etmek için bu şehrin kurulduğu ovaya hâkim Tûr dağı üzerinde müstahkem bir kale yaptırdı. 1217'de Avusturya Dükü VI. Leopold ile Macar Kralı Andria'nın emrindeki Haçlı ordusu Kıbrıs'taki Haçlılar'ın ve Akkâ Kralı Jean de Brienne'nin yardımıyla kuvvetlenerek Tûr Kalesi üzerine yöneldiler. Âdil müdafaa durumunda kalmakla yetindi. Ertesi yıl Doğu'ya gelen V. Haçlı Seferi kuvvetleri Kıbrıs ve Akkâ'da toplandılar. Hedef donanmadan da faydalanarak Mısır'ı ele geçirmeyi amaçladılar. Haçlılar 27 Mayıs 1218 tarihinde Akkâ'dan Dimyat'a hareket ettiler. Bu sırada el-Melikü'l-Âdil öldü. Yerine büyük oğlu ve Mısır hâkimi el-Melikü'l-Kâmil geçti. Bazı emirlerin o esnada cephede bulunan Kâmil'e karşı çıkmalarından faydalanan Haçlılar Dimyatı ele geçirdiler. Fakat Kâmil, kardeşleri el-Melikü'l-Muazzam İsmâ ve el-Melikü'l-Eşref Mûsâ ile iş birliği yaparak güçlükleri yenmeyi başardı. Bir ara çok zor durumda kalan Kâmil, Kerek-Şevbek Beyliği dışındaki bütün eski Kudüs Krallığı topraklarını vermeyi, bunun karşılığında da Haçlılar'ın Dimyatı boşaltmasını teklif etmiş, fakat Haçlılar bu teklifi reddetmişlerdi. Ancak el-Melikü'l-Muazzam ile el-Melikü'l-Eşref onun yardımına gelince Haçlılar çok zor durumda kaldılar, Dimyatı ve işgal ettikleri yerleri boşaltmaya razı olarak barış istediler. Tekliflerinin kabul edilmesi üzerine de 29 Ağustos 1221 tarihinde Dimyatı boşalttılar.

Tecrübeli bir hükümdar olan el-Melikü'l-Kâmil babasının yürüttüğü siyasetin doğru olduğu kanaatindeydi. Onun gibi maliyeyi güçlendirmeye ve Haçlılar'la dostça ilişkiler kurmaya önem verdi. Babasının ölümü V. Haçlı Seferi zamanına rastladığı için bu kritik günlerde kardeşleri kolaylıkla onu büyük sultan olarak tanıdılar. Kendisine karşı muhalefet olmadığı gibi kardeşleri el-Melikü'l-Muazzam ile el-Melikü'l-Eşref bütün güçleriyle ona yardım ettiler. Muazzam Dımaşk ve etrafının sultanıydı. el-Cezîre-Ahlat'ta hükümdar olan Eşref başarılı bir siyaset takip ederek burada Eyyübiler'i güçlendirmiş, Musullular'ın, Anadolu Selçuklular'ının ve Gürcüler'in bölge üzerindeki emellerinin önüne set çekmiş, V. Haçlı Seferi'nin kritik günlerinde bölgeyi kardeşlerine bırakarak Mısır'ın yardımına koşmuştu. Ancak Haçlılar'ın yenilmesinden kısa bir müddet sonra kardeşler arasındaki bu ahenk bozuldu. Kâmil, Alman İmparatoru II. Friedrich ile yapılan uzun müzakerelerden sonra Kudüs'ün Haçlılar'a bırakılması, etrafındaki arazinin müslümanlarda kalması, iki tarafın mukaddes yerlerinin kendi yönetimlerine terkedilmesi ve Frenklerin Kudüs'ü tahkim etmeyip sadece sivil maksatlarla kullanmaları şartlarıyla bir antlaşma yaptı.

Bu arada Filistin'de Salt ve Aclûn kaleleri inşa edilerek yağmacı Arap kabileleri kontrol altına alındı. Yemen'e hâkim olan el-Melikü'l-Kâmil'in oğlu Atsız Hicaz'ı da denetim altında tutuyordu. 1229'da Atsız Ölüncü yerine naibi sıfatıyla Nüreddin Ömer b. Ali b. Resul et-Türkmânî ülkenin idaresini ele aldı. Nüreddin Ömer önceleri Kâmil'e tâbi idi. Fakat Hicaz'ı da kontrol altına almaya çalışması Kâmil ile arasının açılmasına sebep oldu. 1232 yılından sonra Yemen Nüreddin Ömer tarafından müstakil olarak idare edilmeye başlandı ve böylece Yemen'in merkezle ilişkisi kesildi. Resûliler'in Yemen'i idaresi 1454'e kadar devam etmiştir.

Daha sonra el-Melikü'1-Kâmil, el-Ce-zîre bölgesinin yönetimini kardeşi el-Melikü'1-Eşref Musa'ya bıraktı. 1230 yılın-da Celâleddin Hârizmşah Ahlat'ı Eşrefin elinden aldı. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ile Eşref Celâleddin Hârizmşah'a karşı bir-leştiriler ve 8-10 Ağustos 1230 tarihleri arasında yapılan Yassıçimen Savaşı'nda onu yendiler.

el-Melikü'1-Kâmil 630 (1232) yılında Güneydoğu Anadolu'da idarî düzenleme-lere girişti. Önce Âmid'i, daha sonra Hısnıkeyfâ'yı zaptederek Artuklular'ın Hısnıkeyfâ koluna son verdi. Artuklu beyle-rinin Anadolu Selçuklular'ını yardıma ça-ğırması üzerine I. Alâeddin Keykubad Güneydoğu Anadolu bölgesine girdi, el-Cezîre'yi yağmaladı. Urfa, Harran, Rakka şehirlerini muhasara etti. Ardından Ahlat'ı kuşatmaya başladı. Bunu duyan Kâmil 6 Mayıs 1234 tarihinde Kahire'den Güneydoğu Anadolu bölgesine hareket etti. Bölgenin tabii müdafaa imkânları-nı iyi değerlendiren Keykubad, Kâmil'in Toroslar'ın uzantılarının kuzeyine ilerle-mesini önledi. Ayrıca güçlenmesinden endişe ettikleri için diğer Eyyübî melik-leri de Kâmil'e yardım etmediler, bu yüzden Kâmil başarı sağlayamadan Mısır'a döndü. Anadolu Selçukluları Harput ve Ahlat'ı aldılar.

Bu sırada Moğollar Güneydoğu Anado-lu'yu tehdit etmeye başlamışlardı. Ana-dolu Selçuklu Sultanı Keykubad ölmüş, yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev geç-mişti. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Hârizmlî beylerle arası açılınca Hârizmlîler Ana-dolu Selçuklularından ayrılarak Kâmil'in oğlu ve Hısnıkeyfâ sahibi el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb'un hizmetine girdiler. Bu olay Kâmil'in Güneydoğu Ana-dolu'daki gücünü arttırdı. Diğer taraf-tan Dımaşk sahibi el-Melikü'1-Eşref Mûsâ'nın ölümü Eyyübîler arasında yeni karışıklıklara sebep oldu.

el-Melikü'1-Kâmil 23 Receb 635'te Dımaşk'ta ölünce yerine veli-ahdı ve küçük oğlu el-Melikü'1-Âdil geç-ti. II. Âdil'in sultanlığı bütün Eyyübîler tarafından tanınmadı. Kâmil'in Ölümünü bir karışıklık devri takip etti. Mısır'daki emîrlerin II. Âdil'i tutuklamaları üzerine el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb 17 Mayıs 1240 tarihinde Mısırda tahta çık-tı. II. Âdil ise 644 (1246) yılına kadar tu-tuklu kaldıktan sonra boğularak öldü-rüldü. Bu olay, Eyyübîler devrinde taht kavgaları sırasında işlenen tek siyasî ci-nayettir.

el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb devrinde merkezî idarenin beylikler üze-rindeki otoritesi iyice zayıfladı. Halep gi-bi bazı beyliklerin merkezle ilgisi kalma-dı. 1243 yılına kadar Kerek ve Dımaşk dahil doğuda sultanın hükmü geçmiyor-du. Sadece el-Cezîre, Âmid ve Hama'da onun adına hutbe okunuyordu. Âmid ve Siverek 1240'ta Anadolu Selçuklu Sulta-nı II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından ele geçirildi. Köseadağ Savaşı'na kadar (1243) Halep, Humus ve Dımaşk daha çok Anadolu Selçuklularına tâbi kaldı.

Necmeddin Eyyüb ile Kerek sahibi el-Melikü'n-Nâsir Dâvud ve Dımaşk sahibi İmâdüddin İsmail'in araları iyi değildi. İmâdüddin İsmail Haçlılar'ın desteğini sağlamak için onlara Sayda, Taberiye, Safed, Kevkeb, Kudüs ve Askalân'ı ver-mişti. 16 Cemâziyelevvel 642 tarihinde Gazze yakınında meydana gelen savaşta el-Melikü's-Sâlih Nec-meddin Hârizmlîler'in desteğiyle İmâdüd-din İsmail ile müttefiklerini ağır bir ye-nilgiye uğrattı ve Kudüs'ü geri aldı. Ay-nı yıl Moğollar Suriye ve el-Cezîre'deki Eyyübî beyliklerine vergi koydular, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin 645'te (1247) Dımaşk, Kudüs gibi Önemli merkezlerin idaresini yeniden düzenledi. Taberiye ve Askalân şehirlerini Haçlılar'dan geri aldı 1248 yılı başlarında Avrupa'da VII. Haç-lı Seferi düzenlendi. Bu Haçlı seferinin lideri IX. Saint Louis, Ağustos 1248'de Fransa'dan doğuya hareket etti ve 8 Ha-ziran 1249'da Dimyat'ı ele geçirdi. Fa-kat Eyyübîler arasındaki dayanışma ve Mısır halkının desteğiyle el-Melikü's-Sâ-lih Necmeddin Haçlılar'la mücadelede devam etti.

el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un 23 Kasım 1249'da vefatı üzerine karısı Secerüddür idareyi ele alarak kocasının ölümünü gizledi ve bu sırada Hısnıkeyfâ'da bulunan büyük oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'ı Mansûre'ye çağırdı. Turan Şah 1 Şubat 1250 tarihinde Mansûre ordugahına gelerek sultan oldu. Müslümanlar mart başlarından 7 Nisan 1250 tarihine kadar devam eden savaşlarda Haçlıları kesin yenilgiye uğrattılar. Kral IX. Saint Louis maiyetiyle birlikte esir alınıp Mansûre ordugahına getirildi. İki taraf arasında yapılan müzakerelerden sonra Haçlılar'ın Dimyat'ı iade etmeleri ve ağır bir vergi ödemele-ri şartıyla kral ve maiyetinin serbest bırakılması kararlaştırıldı. 7 Mayıs 1250'de Dimyat müslümanlara teslim edildi. 7 Nisan 1250'de kazanılan bu zaferden sonra Sultan Turan Şah eğlence ile va-kit geçirmeye başladı. Bunun üzerine muhalifler Baybars el-Bundukdârî'nin etrafında toplanarak 30 Nisan 1250 tarihinde sultanı öldürdüler. Onun öldürül-mesiyle Mısır'da Eyyübîler devri sona erdi.

Turan Şah'tan sonra Şecerüddür'ün sultan olması ve Memlûkler'den İzzeddin Aybek Türkmânî'nin ordu kumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı. Secerüddür seksen gün sonra Aybek ile evlenip onun lehine saltanattan feragat etti. Böylece 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır'da Memlûkler devri resmen başlamış oldu. Ancak durum Dımaşk ve Halep'te iyi karşılanmadı. Dımaşk-Hama-Humus- Kerek Eyyübîleri Halep Eyyübî Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf'un etrafında birleştiler. Selâhaddin Yûsuf ordusuyla 30 Ocak 1251'de Kahi-re önlerine geldi. Burada iki taraf arasında yapılan savaşta Eyyübîler yenildi-ler. Aktay kumandasındaki Memlûk kuvvetleri Şeria nehrine kadar Filistin'i geri aldılar. Nihayet Abbasî halifesinin aracılığı ile taraflar arasında anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre Şeria ve Nablus'a kadar olan topraklar Memlûklerin, Şeria'nın ve Nablus'un kuzeyinde ve doğusunda bulunan topraklar da Eyyübîler'in idaresinde kalacaktı. Bundan sonra Aybek ile Bahriyye Memlûkleri'nin arası açıldı. Memlûkler Kerek'e ve Dımaşk'a giderek Eyyübîler'in hizmetine girdiler. 655 (1257) yılında Aybek ile Şecerüddür'ün öldürülmeleri üzerine Memlûk tahtına Aybek'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ali geçti. Kutuz da onun naibi oldu. Bunun üzerine Mısır'dan ayrılmış olan Memlûkler geri döndüler. Bu arada Hülâgû 1258 yılın-da Bağdat'ı işgal ettikten sonra ertesi yıl da Meyyâfârikîn'i ve el-Cezîre bölge-sini ele geçirmişti. 1260 yılı başlarında da Halep'i zaptetti. Kumandanlarından Ketboğa Noyan Mart 1260'ta Dımaşk'ı teslim aldı. Hülâgû daha sonra Mısır'ı tehdit etmeye başladı. Bu sırada Memlûk sultanı olan Kutuz Moğollar'la savaşmaya karar verdi. Memlûkler'le Moğollar arasında 3 Eylül 1260'ta Aynicâlûf'ta, 6 Eylül 1260'ta Beysan yakınlarında yapılan iki savaş Memlûklerin kesin zaferiyle sonuçlandı. Bunun üzerine Moğollar Fırat'ın doğusuna çekildiler. Moğollar'ın yenildiğini öğrenen Hülâgû, yanında bulunan Halep Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf'u öldürt-tü (1260). Böylece Eyyübîler'in Halep kolu da sona erdi. Hısnıkeyfâ dışındaki el-Cezîre Eyyübîleri de daha önce Hülâgû tarafından ortadan kaldırılmıştı. Aynicâlûf Savaşı'ndan sonra sultan olan Baybars 661 (1263) yılında Kerekve Humus'taki Eyyübî hâkimiyetine son verdi. Eyyübîler'in elinde sadece Hama ve Hısnıkeyfâ beylikleri kaldı. Hama Eyyübîleri bazı aralıklarla 1342 yılına kadar devam etti. Tarihçi Ebü'l-Fidâ bu beyliğin son bağımsız hükümdarıdır. Moğollar ve Timurular devrinde de varlığını devam ettiren Hısnıkeyfâ kolu ise 1462'de Akkoyunlular'dan Uzun Hasan tarafından ortadan kaldırıldı. Bu ailenin mahallî beylerinden bazıları Osmanlılar devrine yetişmiştir. Eyyübî hükümdarları arasında sadece Selâhaddin'e karşı isyan olmamış, bütün Eyyübîler onu desteklemişlerdir. Bunda onun cihad fikrini daima canlı tutması, hanedanın kurucusu olması, ayrıca örnek şahsiyeti ve cömertliğinin büyük rolü olmuştur. Selâhaddin'den sonra hiçbir kimse üzerinde böyle bir ittifak sağlanamamıştır. Bazı Eyyübî melikleri I. el-Melikü'l-Âdil'e isyan ederek ona karşı Anadolu Selçuklularıyla iş birliği yapmışlardır. Âdil'den sonra Eyyübîler arasındaki ittifak ve iş birliği daha da azalmıştır. Son Eyyübî sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb da Eyyübîler'in tamamı tarafından büyük sultan tanınmamıştır.

Kaynaklar

- Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", DİA, İstanbul 1995, XII, 20-31.
- Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul 1983.
- Ramazan Şeşen, Salâhad-dîn Eyyûbî ve Devleti, İstanbul 1987.
- C. H. Becker, "Eyyûbîler", İA, IV, 424-429.
- Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989.
- Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI, 228-237.
- E. Graefe, "Fatımiler", İA, İstanbul 1993, IV, 521-526.
- Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989.